

ואספת דגנך – בין תורה למלאכה

וְהָיָה אִם שָׁמַע תִּשְׁמָעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מֵצִוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם וְנָתַתִּי מִטַּר אֲרָצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמִלְקוֹשׁ וְאֶסְפַּת דְּגַנְךָ וְתִירוֹשְׁךָ וְיִצְהַרְךָ: (דברים יא יג-ד).¹

מסכת ברכות דף לה עמוד ב – מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י

רבי חנינא בר פפא רמי: ² כתיב: "ולקחתי דגני בעתו" (הושע ב יא), וכתיב: "ואספת דגנך" (דברים יא יד) ³! - לא קשיא: כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום. ⁴
 תנו רבנן: ⁵ ואספת דגנך - מה תלמוד לומר? - לפי שנאמר: "לא ימוש ספר התורה הזה מפידך" (יהושע א ח), ⁶ יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת דגנך" - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל. ⁷ רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורח בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? ⁸ אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם" (ישעיהו סא ה). ⁹ ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: "ואספת דגנך". ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: "ועבדת את אויבך" (דברים כח מ). ¹⁰

¹ כך נפתחת הפרשה השנייה של קריאת שמע שגם בסדר הכתובים מופיעה אחרי הפרשה הראשונה: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" (דברים פרק ו). ראה תורת המנחה (ר' יעקב ב"ר חננאל סקילי (או צקלי), ספרד המאה ה-14, מתלמידי הרשב"י) דרשה פ"ה לשמיני עצרת, שמקשר את קריאת שמע ופרשיותיה עם הפסוק בקהלת יא ב: "תן חלק לשבעה וגם לשמונה". ואלה דבריו: "תן חלק לשבעה, זה קריאת שמע שיש בכל פרשה ופרשה ממנה שבע מצות. בפרשה ראשונה יש בה יחוד השם יתברך ואהבתו וללמוד וללמד ותפילין ומזוזה וקריאת שמע בערב ובבקר, וכן בפרשה שניה ושלישית ודוק ותשכח". מה הן שבע המצוות שבפרשה השנייה של קריאת שמע? בשלישית? כל הידוע דבר, אנא יחיש שמועתו וישקנו מים חיים.

² רמי בארמית פירושו: מטיל, משליך. במקרה זה, מעמת שני פסוקים אחד מול השני, מציג סתירה לכאורה בין שני פסוקים.
³ הפסוק המלא בהושע הוא: "לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו והצלתי צמרי ופשתי לכסות את ערוותה" - פסוק שאנו קוראים בהפטרות פרשת במדבר. ראה דברינו [והיה מספר בני ישראל](#) בפרשה זו. העימות הוא לא רק על "ולקחתי" מול "ואספת", אלא גם ובעיקר על "דגני" מול "דגנך", כפי שמסבירים פרשני התלמוד על הדף.

⁴ התשובה היא כאשר בני ישראל עושין רצונו של הקב"ה, הדגן הוא שלהם. הקב"ה, קונה הכל, מוותר על קניין עולמו ונותן לאדם רשות קניינית. כאשר, לעומת זאת, האדם חוטא ואינו עושה רצון בורא העולם, חוזר הדגן להיות של הקב"ה ואין לאדם רכוש וקניין. ראה פסיקתא דרב כהנא פיסקא י - עשר תעשר: "אם זכיתם דגנך, ואם לאו דגני, כמה דאת אמרת: ולקחתי דגני בעתו (הושע ב יא). אם זכיתם תירושך, ואם לאו תירושי, ותירושי במועדו". וכך גם בתורה עצמה, אשר למי שעוסק בה לשמה היא הופכת להיות שלו (גמרא קידושין לב ע"ב). וראה גם "עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה כרצונך כרצונו" (אבות ב ד).

⁵ נראה שהמקור התנאי של "תנו רבנן" זה הוא מדרש ספרי דברים בפרשתנו פיסקא מב, אותו נראה בהערה 8 להלן.

⁶ הפסוק המלא הוא: "לא ימוש ספר התורה הזה מפידך והגית בו יומם ולילה". הסיפא: "והגית בו יום ולילה" הוא עיקר הדרשה. אלא שעצם אמירת פסוק זה ליהושע בכניסה לארץ ולאחר שפסק המן כבר מרמז על פתרון השילוב. "לא ניתנה התורה אלא לאוכלי המן" אומר רשב"י. בארץ יצטרכו להוציא לחם מן הארץ. לפיכך, יש צורך לחזק את לימוד התורה וללמוד לשלב.

⁷ ראה פירוש רבי בחיי בן אשר על הפסוק שמביא גמרא זו ומבאר את דברי ר' ישמעאל: "נהוג בהם מנהג דרך ארץ, עתים לזה ועתים לזה, (קהלת ז, יח) "טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך".

⁸ ראה הנוסח במקור (שבידנו) בספרי דברים פיסקא מב: "והשיג לכם דיש את בציר, מקיש דיש לבציר. מה בציר משאתה מתחיל בו אי אתה יכול להניחו, אף דיש משאתה מתחיל בו אי אתה יכול להניחו ... רבי שמעון בן יוחי אומר: אין לדבר סוף! קוצר בשעת קציר, חורש בשעת חריש, דש בשעת שרב, זורה בשעת הרוח, אימתי אדם למד תורה?" ר' שמעון בר יוחאי יודע ש"ואספת דגנך" הוא הבטחה לטוב וחלק מהברכה המובטחת לעם ישראל "אם שמוע תשמעו אל מצוותי". ראה איך הוא עצמו מתאר את השפע המובטח באותו מדרש ספרי פיסקא מג: "ר' שמעון בן יוחי אומר: ונתתי עשב בשדך לבהמתך, שתהא גוזז ומשליך לפני בהמתך כל ימות הגשמים ואתה מונע ידך ממנה קודם לקציר שלשים יום והיא עושה ואינה פוחתת מדגנה". קציר אחר קציר! אולי דווקא בגלל זה הוא דואג: תורה מה תהא עליה? דווקא בשנות שיא של יבול ברכה יש לחשוש ממעמד התורה! ועכ"פ, זו ברכת התורה לשפע חקלאי שאיתה צריך רשב"י להתמודד! ראה ספרי דברים פרשת עקב פיסקא מב: "ואספת דגנך תירושך ויצהריך - דגנך מלא תירושך מלא יצהריך מלא ... או ואספת דגנך תירושך ויצהריך מפני מיעוט הפירות? תלמוד לומר: והשיג לכם דיש את בציר (ויקרא כו ה) - מקיש דיש לבציר. מה בציר משאתה מתחיל בו אי אתה יכול להניחו, אף דיש משאתה מתחיל בו אי אתה יכול להניחו". וכן הוא בספרא בחוקותי פרשה א, סוף פרק א: "והשיג לכם דיש את בציר, שתהו עסוקים בדיש עד שיגיע בציר, ובציר ישיג את זרע שתהו עסוקים בבציר עד שמגיע הזרע". וכבר הארכנו לדון במדרשים אלה בדברינו [ואכלתם ישן נושן](#) בפרשת בחוקותי.

⁹ נראה שרשב"י מכוון לפסוק עד סופו וגם לזה הסמוך: "ועמדו זרים ורעו צאנכם וגבי נכר אפריכם ונכרמיכם: ואתם פהני ה' תקראו משרתי אלהינו יאמר לכם חיל גוים תאכלו ובקבדום תתימרו". כרגיל בנוסחי המדרשים שבידנו: יש להשלים את הפסוק(ים)!

¹⁰ הרי זה היפוך דרשת ר' חנינא בר פפא לעיל. שם, "ואספת דגנך" הוא סימן ברכה וזכות כאשר עושים את רצון המקום ואילו אצל ר' שמעון בר יוחאי, "ואספת דגנך" הוא לחובה, כאשר לא עושים את רצונו של מקום ועסוקים בעבודת האדמה ופרנסה במקום בתורה וברוח (ראה תוספות בגמרא כאן שהעירו על כך). אבל צריך לזכור שזה בעצם הפוך על הפוך. ר' חנינא הוא אמורא ובא אחרי ר' שמעון בר יוחאי שהוא תנא והוא שהופך את שיטתו (של ר' שמעון בר יוחאי), כפי שעולה מהמשך הגמרא בהסכמה בין רבא לאביי, שני ברי הפלוגתא הגדולים. בכל מקרה, על ר' שמעון בר יוחאי קשה, כפי שכבר הערנו לעיל, שמדובר בסופו של דבר בפסוקי ברכה. התורה מביטחה לנו "ואספת דגנך" בתמורה ל"והיה אם שמוע תשמעו אל מצוותי". ר' שמעון בר יוחאי דואג שמא עם הברכה והעיסוק האינטנסיבי בעבודת האדמה, יבוא מיעוט העיסוק בתורה. אבל עדיין אין מקרא יוצא מידי פשוטו ואיך אפשר לומר על

אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל - ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידן. אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא.¹¹ אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בוא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים, דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי - זו וזו נתקיימה בידן, דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי - זו וזו לא נתקיימה בידן.¹²

מסכת עירובין כב ע"א – התורה מתקיימת במי שמשחיר פניו

"קווצותיו תלתלים ... שחורות כעורב" - במי אתה מוצא? במי שמשכים ומעריב עליהן לבית המדרש. רבה אמר: במי שמשחיר פניו עליהן כעורב. רבא אמר: במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב.¹³

מסכת מנחות דף צט עמוד ב – כיצד "לא ימוש ספר התורה מפין?"

אפילו לא שָׁנָה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, קיים מצות "לא ימוש ספר התורה הזה מפין" (יהושע א ח).¹⁴ אמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים "לא ימוש".¹⁵ ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ.¹⁶

תקופה כזו "בזמן שאין עושים רצונו של מקום"? ועוד לחבר את "ואספת דגנך" של ברכה עם "ועבדת את אויבך" שבפרשת התוכחה הקשה רק בגלל דמיון לשוני! ראה פירוש מהרש"א כאן, בעקבות התוספות, ועדיין צריך עיון.

¹¹ רבא מבקש מהתלמידים שלא יבואו לבית המדרש בימי ניסן ותשרי, שהם העונה החקלאית, על מנת שיתפרנסו ויוכלו ללמוד בהרחבה בשאר חודשי השנה. (נראה שזה מקור לחופשות "בין הזמנים" הנהוגות עד היום בישיבות, "בשינויים קלים" של עיסוק התלמידים בחופש זה). ראה איך פנייה זו של רבא מצוטטת בפירושי סידור התפילה לרוקח, שמע ישראל עמוד רצ: "ואספת דגנך - אם אין דרך ארץ אין תורה. אמר רבא לתלמידיה: במטותא מינייכו לא תיתו ביומי ניסן וביומיה תשרי". כללו של דבר, אביי ורבא שבד"כ חולקים ומציגים גישות שונות בהלכה, מסכימים על שיטת ר' ישמעאל ברמה זו או אחרת. גם ר' חנינא בר פפא שדבריו מובאים בתחילת המדרש מסכים איתם ומחזיר את הפסוק "ואספת דגנך" לזמן שבני ישראל עושים את רצונו של הקב"ה (ראה הערה 10 לעיל). כך גם דעת ר' יוחנן, ראש אמוראי ארץ ישראל שמושב בעיר טבריה, שלהלן נראה כיצד היא קשורה לכל העניין. כך אולי גם רב ושמואל שנראה להלן. יש הסכמה רחבה בין האמוראים כשיטת ר' ישמעאל. ראה גם מדרש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים פרשת עקב דף טז עמוד א שמביא רק את שיטת ר' ישמעאל ומשמיט את דברי ר' שמעון בר יוחאי (שלא כילקוט שמעוני, שגם הוא מדרש מאוחר שמביא את דברי שניהם): "ואספת דגנך. הנהג בהן דרך ארץ. דברי רבי ישמעאל". כאילו זו מסקנת הסוגיה ותו לא. כיצד הם בכל זאת נהלום את דברי ר' שמעון בר יוחאי שלא קטלא קניא הוא?

¹² דווקא משנתקבלה שיטת ר' ישמעאל שיש לעסוק בתורה ובפרנסה, חשוב להדגיש מה עיקר (התורה) ומה טפל (העבודה). מהי המטרה (התורה) ומהו האמצעי (העבודה). מה קבע (התורה) ומה ארעי (העבודה). לא בהכרח בכמות, כמו בגישה ובמהות. וכבר נאמרו דברים רבים על מאמר חז"ל: "עשה תורתך קבע" (אבות א טו, אבות דרבי נתן נוסח א פרק כג, נוסח ב פרק כג ועוד). ראה דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה ז: "שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא, עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא. אם תעלה מחשבה זו על לבך, אין אתה זוכה לתורה של תורה לעולם, אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי ולא תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה". ראה שם הפרק כולו שראוי להילמד כשיעור לעצמו.

¹³ ראה מקבילה במדרש ויקרא רבה פרשה יט סימנים א-ג על הפסוק בשיר השירים: "קווצותיו תלתלים שחורות כעורב". ראה [דברינו בנושא זה](#) בפרשת מצורע. מקור זה יכול להיחשב כתומך בשיטת רבי שמעון בר יוחאי, ורבא שאומר: "מי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב" סותר לכאורה את דברי רבא בגמרא ברכות לעיל. אך נראה שכאן מדובר בשנים קשות בהם בלאו הכי אין הרבה אפשרויות פרנסה ותלמידי החכמים חיו בדוחק ובעוני גדול בעל כרחם. ראה יומא לה ע"ב: "הלל מחייב את העניים". הנושא שאנו נדרשים לו, "ואספת דגנך", הוא בשנות ברכה ושגשוג, כאשר אדם יכול לראות ברכה בעמלו כהבטחת התורה, איך יאזן בין פרנסה ולימוד תורה.

¹⁴ ראה הפסוק המלא שם, דברי העידוד של הקב"ה ליהושע בפתיחת הספר, לאחר מות משה: "לא ימוש ספר התורה הזו מפין והגית בו יומם ולילה למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו פי אז תצליח את דרךך וְאֵז תִּשְׁכַּל". לכאורה כשיטת רבי שמעון בר יוחאי: "והגית בו יומם ולילה", אבל רק לכאורה. ואל תאמר זה מספר יהושע שאיננו כמו חומשי התורה. במובנים רבים, ספר יהושע נחשב כהמשך של חומשי התורה, בעיקר של ספר דברים. וכבר אמרו חכמים בגמרא נדרים כב ע"ב: "אמר רב אדא ברבי חנינא: אלמלא (לא) חטאו ישראל - לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא".

¹⁵ ר' יוחנן (אמורא) מגלה לנו את הסוד שמעיקר הדין, ניתן לקיים את "והגית בו יומם ולילה" בלימוד כלשהו (פרק אחד), פעם אחת בבוקר ופעם אחת בערב. יהודי שמצטרף לחבורת לומדי משניות המתנסת לפניו או אחרי תפילת שחרית וחבורת עין יעקב בין מנחה למערב, מקיים את הצינור: "לא ימוש ספר התורה הזה מפין והגית בו יומם ולילה" כדת וכדין. זאת ועוד, אפילו אם רק השתתף בתפילה ואמר קריאת שמע שחרית וערבית, קיים את הפסוק ביהושע. ובירושלמי ברכות פרק א (מובא להלן) נראה שקריאת שמע כוללת בתוכה את עשרת הדברות וקשורה לענייננו! לפי שיטה זו של ר' יוחנן, כל הקושיה של הגמרא במסכת ברכות המעמתת את הפסוק "לא ימוש ספר התורה הזה מפין והגית בו יומם ולילה" עם "ואספת דגנך", פשוט נעלמת. ובשם מי אומר זאת ר' יוחנן? בשם ר' שמעון בר יוחאי! האם יש לנו כעת גישה נוספת של ר' שמעון בר יוחאי? גישה מינימליסטית? האם שינה ר' שמעון בר יוחאי את דעתו או למצער ריכך אותה או שמא ר' יוחנן ביאר לרכך אותה? על כך עוד בהמשך.

¹⁶ כאן באנו לנושא של יחס האוריינים (בני תורה) לאלה שאינם אוריינים (עמי הארצות) האם כדאי, במקרה זה למשל, לגלות למי שאינם בני תורה (לדרוש לפניהם בבית הכנסת) לאלה הכלל של ר' שמעון בר יוחאי שמספיק לומר קריאת שמע שחרית וערבית וללמוד קצת משניות - שיעשו לפחות את זה; או שמא מוטב לשתוק ולא לדרוש על כך ברבים - שמא יסתפקו בזה. ועכ"פ, כעת הדברים מתועדים בספר וכל אחד, גם עמי ארצות, יכולים לקרוא את הגמרא במנחות ולראות שיש מי שרצה להסתיר מהם את המידע שקריאת שמע מוציאה אותם ידי חובת "והגית בו יומם ולילה" ויש מי שחשב (וניצח) שכדאי שידעו. ומי זה שרצה להסתיר מידע זה? ר' יוחנן! זה שאמר לעיל שמספיקה קריאת שמע שחרית וערבית ודיבר בשבח "בר בי רב דחד יומא" (להלן)! יש לעיין עוד בנושא זה וחיפשנו לו מקורות נוספים ולא מצאנו והמאיר עינינו יבורך בכל מילי דמיטב.

שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה". צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית.¹⁷ ופליגא דר' שמואל בר נחמני. דאמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן: פסוק זה¹⁸ אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה. ראה הקב"ה את יהושע שדברי תורה חביבים עליו ביותר, שנאמר: "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האוהל" (שמות לג יא), אמר לו הקב"ה: יהושע, כל כך חביבין עליך דברי תורה? "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד".¹⁹

תנא דבי ר' ישמעאל: דברי תורה לא יהו עליך חובה, ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן.²⁰

מסכת ברכות דף יז עמוד א – אחד המרבה ואחד הממעיט

מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה: אני בריה וחברי בריה, אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה, אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתי, כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי כך אני איני מתגדר במלאכתי, ושמן תאמר: אני מרבה והוא ממעיט - שְׁנִינִי: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים.²¹

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב

"והייתם לי סגולה מכל העמים" (שמות יט ה) - שתהיו פנויין לי ועוסקים בתורה ולא תהיו עוסקין בדברים אחרים.²²

בראשית רבה פרשה ו סימן ט

אמר רבי שמעון בן יוחאי: ספר משנה תורה היה סיגנום²³ ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו, אמר לו: חזק יהושע! אמצ יהושע! "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד".²⁴

¹⁷ כאן אנו נכנסים לממד נוסף של הקונפליקט בין לימוד תורה ודרך ארץ. מה עם השכלה כללית? האם גם היא בתוך "הנהגה בהם מנהג דרך ארץ"? והנה, ר' ישמעאל שמגן על הצורך ב"אספת דגן" מתנגד כאן נחרצות ללימוד יונית. ולהלן נראה גישה שונה בירושלמי. ובאמת, זה נושא קצת שונה מהנושא שבחרנו לדון בו ומחייב עיון נפרד.

¹⁸ הפסוק ביהושע בו פתחנו.

¹⁹ אולי לא רק ברכה, אלא גם הבטחה, בדומה להבטחה: "**כי לא תשכח מפי זרעו**" עליה הרחבנו בפרשת וילך. ואין ספק שיש כאן משחק מילים של "לא ימיש" מול "לא ימוש". "לא ימוש" בזכות "לא ימיש".

²⁰ ראה פירוש רש"י שם: "לא יהיו עליך חובה - כאדם שיש לו חוב ואומר מתי אפרענו ואיפטר כך לא יאמר אדם אשנה פרק אחד ואיפטר שאי אתה רשאי לפטור עצמך מהן". בלימוד תורה אדם צריך להרגיש את התחדשות וחיידוש ולא ללמוד רק משום החובה שבדבר. ראה ספרי דברים פרשת ואתחנן פיסקא לג: "אשר אנכי מצוך היום, שלא יהו בעיניך כדיוטגמא ישנה שאין אדם סופנה, אלא כדיוטגמא חדשה שהכל רצים לקרותה". ופסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק: "אשר אנכי מצוך היום - שיהו בכל יום ויום כמו חדשים בעיניך כאלו קבלתם היום מהר סיני". ולפי פסוק זה הוא בפרשה ראשונה של קריאת שמע, אנחנו חוזרים לדברי רבי יוחנן לעיל בשמו של ר' שמעון בן יוחאי: "אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים: לא ימוש". אל תיפטר מדברי תורה, אומר ר' ישמעאל ואיך רשאי להיפטר מהם.

²¹ מכל המקורות המגוונים שראינו ועוד נראה, עולה שאולי התשובה היא "פשוטה". ברמה העקרונית אפשר להתווכח על עולם שכולו תורה (אידיאל) מול עולם משלב ("יפה תורה עם דרך ארץ"). אבל בעולם המעשה, פשיטא שיש אנשים ויש אנשים ומה שמתאים לזה לא מתאים לזה. ומעל לכל יש חברה משלבת בה חברה משלבים ידיים וערבים זה לזה. חברה של אליטות לצד "עמך" ובתווך אנשי מעשה שמקדישים מזמנם ללימוד תורה ויגיעים בה. מקור זה במסכת ברכות משקף את עמדתם של חכמי יבנה, אלה שקדמו לר' ישמעאל ולר' שמעון בר יוחאי. הם מכירים ומוקירים את אותה שכבת ביניים שמשלבת תורה עם דרך ארץ. ראו בהקשר זה התייחסות דומה של ר' יוחנן (המדבר בשמו של ר' שמעון בר יוחאי בגמרא מנחות לעיל) ללימוד התורה במועדים מסוימים בשנה, ראה חגיגה ה ע"ב (תרגום עפ"י שטיינזלץ): "רב אידי אביו של רבי יעקב בר אידי היה רגיל שהיה הולך שלושה חודשים בדרך (לעסקיו) ויום אחד בבי רב (בית המדרש). והיו קוראים לו החכמים (בלגלוג): בר בי רב דחד יומא (בן בית הרב של יום אחד). חלשה דעתו. קרא על עצמו: שחוק לרעהו אהיה (איוב יב ד). אמר לו רבי יוחנן: במטותא מינך (בבקשה ממך), אל תעניש את החכמים (אל תקפיד עליהם). יצא רבי יוחנן לבית המדרש ודרש: ואותי יום יום ידרשון ודעת דרכי יחפצון (ישעיהו נח ב) - וכי ביום דורשין אותו ובלילה אין דורשין אותו? אלא לומר לך: כל העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה - מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל השנה כולה". אנו רוצים להניח שקריאה זו של ר' יוחנן, ראש אמוראי ארץ ישראל במאה השלישית וראש בית המדרש בטבריה (אליה עוד נגיע), איננה רק בדיעבד ולהפיס דעת "בעלי בתים" או דעתו של חבר בית המדרש שנאלץ לפרוש לעסקים, אלא הכרה עמוקה בערך לימוד התורה, גם של עמוד אחד ודף אחד ושעה אחת ובכך שאין לאף אחד בעלות על לימוד התורה ואיכותה. ואגב, השווה סיפור זה עם הסיפור על ר' יוחנן ואילפא בגמרא תענית כא ע"א.

²² לא כל מדרש המובא במכילתא דרבי ישמעאל, גם לא מדרש סתם, הוא בהכרח דבריו או מבית מדרשו של ר' ישמעאל. אך אם נאמר שכן, אפשר שיש כאן הסכמה של ר' ישמעאל שהאידיאל הוא שעם ישראל, שהוא סגולתו של הקב"ה מכל העמים, יקדיש את עצמו לתורה. ראה הפסוק המלא שם בשמות המסיים: "כי לי כל הארץ". והרי זה כמעט כמו הפסוק בישעיהו "ועמדו זרים ורעו צאנכם" שרבי שמעון בר יוחאי מביא לחיזוק שיטתו. אלא שאידיאל זה לא התגשם, ועד שיתגשם, יש לחיות חיים משולבים, לכתחילה ולא רק בדיעבד. לא להיפטר ולא להיפטר.

²³ דגל - sign

²⁴ הרי לנו עוד דרשה של רבי שמעון בר יוחאי על הפסוק: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה" בהקשר עם יהושע ומלחמת כיבוש הארץ. מן הסתם לא חשב רשב"י שיהושע כמנהיג העם וראש הצבא היה לומד תורה בזמן שחייליו לנחמים, אלא

ספרי דברים פרשת עקב פסקא מח

... וכן הוא אומר: "כי לא דבר רק הוא מכס" (דברים לב מז) - דבר שאתם אומרים ריק, הוא הוא חייכם.²⁵ רבי שמעון בן יוחאי אומר: משל לשני אחים שהיו מסגלים אחר אביהם.²⁶ אחד מצרף דינר ואוכלו ואחד מצרף דינר ומניחו. זה שהיה מצרף דינר ואוכלו, נמצא אין בידו כלום. וזה שמצרף דינר ומניחו, נמצא מעשיר לאחר זמן. כך תלמידי חכמים, למד שנים שלשה דברים ביום, שנים שלשה פרקים בשבת,²⁷ שנים שלש פרשיות בחודש, נמצא מעשיר לאחר זמן. ועליו הוא אומר: "וקובץ על יד ירבה" (משלי יג יא). וזה שאומר: היום אני למד? למחר אני למד. היום אני שונה? למחר אני שונה. נמצא אין בידו כלום. ועליו הוא אומר: "אוגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש" (משלי י ה), ואומר: "מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין" (משלי כ ד).²⁸

גמרא שבת לג ע"ב

... יצאו. ראו אנשים חורשים וזורעים. אמר: מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה! כל מקום שנותנין עיניהן - מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם: להחריב עולמי יצאתם? חיזרו למערכתכם! חזרו והלכו וישבו שנים עשר חודש. אמרו: משפט רשעים בגיהנום - שנים עשר חודש.²⁹ יצתה בת קול ואמרה: צאו ממערכתכם! יצאו. כל מקום שהיה מכה רבי אלעזר - היה מרפא רבי שמעון. אמר לו: בני, די לעולם אני ואתה.³⁰ אמר: הואיל ואיתרחיש ניסא - איזיל אתקין מילתא, דכתיב: "ויבא יעקב שלם" (בראשית לג יח), ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו. "ויחן את פני העיר" ... אמר רב: מטבע תיקן להם, ושמואל אמר: שווקים תיקן להם, ורבי יוחנן אמר: מרחצאות תיקן להם.³¹

שהוא מקיים את מצוות התורה למלך: "וְהִיָּתָה עִמּוֹ וְקָאָה בּוֹ כֹּל יְמֵי חַיָּיו" (דברים פרק יז ט). ונראה שהדברים קשורים גם לדברי החתם סופר לעיל.

²⁵ ראה שם במקור פסקא מח הדורשת את הפסוק "כי אם שמור תשמרון את כל המצווה הזאת" ומדגישה את חשיבות לימוד התורה ושינונה: " ... לפי שנאמר והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי, שומע אני כיון ששמע אדם דברי תורה ישב לו ולא יִשְׁנָה? תלמוד לומר: כי אם שמור תשמרון, מגיד: שכשם שאדם צריך להיזהר בסלעו שלא תאבד. כך צריך להיזהר בתלמודו שלא יאבד". ומסיים שם בפסוק **כי לא דבר ריק הוא מכס**, עליו דרשנו בפרשת האזינו ועובר לדרשתו של רשב"י שהיא עיקר עניינינו.

²⁶ לסגל הוא לאסוף או לצרף (להשיג, לִיָּחַד) וזו גם משמעות המילה סגולה במובן של אוצר, קנין. ראה למשל בראשית רבה ט א: "כל מי שהוא מסגל מצוות ומעשים טובים הרי גן עדן, וכל מי שאינו מסגל מצוות ומעשים טובים הרי גיהנום". ובדברים רבה א ו: "מה הדבורה הזאת כל מה שהיא מסגלת - מסגלת לבעליה, כך כל מה שישראל מסגלין מצוות ומעשים טובים הם מסגלים לאביהם שבשמים". ופה נראה שכן אחד באמת סיגל את הכסף שחסך בחיי אביו, או שקיבל בירושה, והשני דווקא בזבז.

²⁷ בשבוע.
²⁸ אם תאמר שהמדרש במסכת מנחות מדבר בעמי הארצות, הרי כאן יש לנו דיבור ישיר לתלמידי החכמים! ומה מייצע להם רבי שמעון בר יוחאי: למד שנים שלשה דברים ביום, שנים שלשה פרקים בשבת, שתים שלש פרשיות בחודש. אמנם אין הוא מכתיר תלמיד חכם כזה כמי שמקיים "והגית בו יומם ולילה", אבל בהחלט מקבל שיטה זו כדרך לימוד נכונה ומאלי ברור מה יעשה אותו אדם בשאר זמנו. ראה שוב הסיפור על רב אידי בהערה 14 לעיל. ושוב אנו שואלים האם שינה רשב"י את דעתו? ואם כן, מדוע, מה גרם לו לשנות את דעתו?

²⁹ זה סיפור ר' שמעון בר יוחאי ור' אלעזר בנו שהתחבאו במערה מפני הרומאים ולאחר שנים עשרה שנים ומות הקיסר יצאו מהמערה ושרפו כל מי שנקרה בדרך שעסק בדרך ארץ ולא בחיי עולם, היינו לימוד תורה. ראה הביטוי "מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה" גם בסיפור על אילפא ור' יוחנן שרצו לצאת ולעסוק בסחורה (תענית כא ע"א), גם בהקשר עם מצוות שמחת יום טוב (ביצה טו ע"ב) ואפילו בהקשר של תפילה מול לימוד תורה בגמרא שבת י ע"א. כל אלה מציינים את לימוד התורה כערך עליון לא רק מול דרך ארץ, אלא גם מול מצוות שמחת יום טוב שבה האדם נהנה מעמלו ושמח בהצלחתו הכלכלית וגם מול תפילה! ראה גמרא שבת יא ע"א: "חברים שהיו עוסקין בתורה - מפסיקין לקריאת שמע, ואין מפסיקין לתפלה. אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא כגון רבי שמעון בן יוחאי וחביריו, שתורתן אומנותן". אלא שבדיוק על גישה קיצונית זו, כלפי הסביבה לא רק כלפיי עצמם, נשפטים ר' שמעון בר יוחאי ור' אלעזר בנו "כמשפט הרשעים בגיהנום" לעוד שנים עשר חודשים במערה. והפעם לא מאימת מלך בשר ודם, אלא מפני בת קול משמים. לימודם במערה היה בתנאים בלתי אנושיים, כמתואר שם בגמרא, ועדיין הם סבורים שזה הרף שכל העולם צריך לעמוד בו.

³⁰ האם שינה ר' שמעון בר יוחאי את עמדתו, לפחות כלפיי "העולם" לאחר יציאתו השנייה מהמערה? נראה לומר שכן. טרם כניסתו למערה חלק ר' שמעון מהותית על רבי ישמעאל והאמין שניתן להגיע למצב אידיאלי בו כל עם ישראל לומד תורה ומלאכתם נעשית ע"י אחרים, קרי אומות העולם, עד כדי סירוס הפסוק "ואספת דגנך". ראה באותו עמוד במסכת שבת, לג ע"ב בה מסופר סיפור המערה, הדיון בכרם ביבנה מה הסיבה למחלת האסכרה (דיפתריה) ממנה סבלו בעיקר ילדים. יש שמציעים שם שמפני שאוכלים דברים שמיאם, אך ר' שמעון בר יוחאי קובע בפסקנות: בעוון ביטול תורה! וכל מי שאינו חייב בלימוד תורה כקטנים ונכרים, מדוע הוא חולה? משום שמבטל אחרים מלימוד תורה! תינוקות מתים ממחלת האסכרה, משום שמפריעים לאביהם ללמוד תורה! לאחר יציאתו מהמערה, כשראה שהעולם נוהג מנהג דרך ארץ ונענש לחזור לשנים עשר חודשים נוספים בשל קריאת התיגר שלו כנגד העולם, נראה שביציאתו השנייה אכן שינה ר' שמעון בר יוחאי את דעתו. עיקר ההוכחה לשינוי תפיסת עולמו של ר' שמעון בר יוחאי עוד לפנינו, בפעולתו הציבורית לטהר את טבריה שמן הסתם הייתה כרוכה בלא מעט "ביטול תורה".

³¹ לאחר שיצאו ר' שמעון בר יוחאי ור' אלעזר בנו מהמערה בפעם שנייה ולפי קריאת הבת קול, ממשיך ר' אלעזר להכות את העולם ואילו רבי שמעון אביו מרפא אותו. ומה הוא עושה? הוא הולך בדרכי יעקב אבינו שחן את פני העיר (שכס!) ועסק ביישובו של עולם. כך גם ר' שמעון שמטהר את טבריה כפי שנראה מיד. ראה דבריו **ויחן את פני העיר** בפרשת וישלח, שם התעכבנו על

אמר: איכא מילתא דבעי לתקוני? - אמרו ליה: איכא דוכתא דאית ביה ספק טומאה, ואית להו צערא לכהנים לאקופי. אמר: איכא איניש דידע דאיתחזק הכא טהרה? אמר ליה ההוא סבא: כאן קיצץ בן זכאי תורמסי תרומה. עבד איהו נמי הכי, כל היכא דהוה קשי - טהריה, וכל היכא דהוה רפי - צייניה.³²

מסכת סוכה מה ע"ב

ואמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בן יוחי: ראיתי בני עלייה והן מועטין, אם אלף הן - אני ובני מהן, אם מאה הם - אני ובני מהן, אם שנים הן - אני ובני הן.³³

תלמוד ירושלמי מסכת סוטה פרק ט הלכה טו

שאלו רבי יהושע: מהו שילמד אדם את בנו יוונית? אמר להן: ילמדנו בשעה שאינה לא יום ולא לילה, דכתיב: "והגית בו יומם ולילה". מעתה אסור לאדם ללמד את בנו אומנות בגין דכתיב: "והגית בו יומם ולילה"? והתני רבי ישמעאל: "ובחרת בחיים" - זו אומנות.³⁴

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק א דף ג עמוד ג

מפני מה קורין שתי פרשיות הללו בכל יום?³⁵ ... ר' לוי אמר: מפני שעשרת הדברות כלולין בהן. "אנכי ה' אלהיך" - "שמע ישראל ה' אלהינו". "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" - "ה' אחד". "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא" - "ואהבת את ה' אלהיך" ... "זכור את יום השבת לקדשו" - "למען תזכרו" ... "כבד את אביך ואת אמך" - "למען ירבו ימיכם וימי בניכם". "לא תרצח" - "ואבדתם מהרה" ... "לא תנאף" - "לא תתורו אחרי

המקבילה לסיפור המערה בבראשית רבה עט ו (שהוא על בסיס הסיפור בירושלמי שביעית פרק ט) ושם דווקא ר' אלעזר הוא הכוח הבונה והמשקם: "אמר לו בנו: אבא, כל אותה טובה עשתה לנו טבריה ואין אנו מטהרים אותה מן המתים?".

³² במקבילה בבראשית רבה (בירושלמי) משמע שר' שמעון בר יוחאי לא רק מציין את הקברים ומסמן את המקומות הטהורים, אלא מטהר את טבריה כולה שכפי הנראה מילאה הרומאים בקברים כך שיהודים לא יוכלו לגור שם: "אמר: צריכים אנו לעשות טובה כדרך שהיו אבותינו עושים שהיו עושים איטלוסין ומוכרין בזול. אמר: צריכין אנו לטהר את טבריה. מה עשה? נטל טורמוסים וזרק קצוצותיה והמת עולה והם נושאים ומוציאים עד שטיהר אותה מן המתים". (וכשבאו מחמירים והלעיזו וניסו למנוע את פינוי הקברים, או מצאו קברים נוספים, טיפל בהם ר' שמעון בר יוחאי כפי שטיפל, ראה בגמרא שבת ובבראשית רבה הנ"ל). סוף דבר, נראה לומר שסיפור המערה והיציאה ממנה, שופך או מחודש על שיטת ר' שמעון בר יוחאי שראינו בגמרא ברכות בה פתחנו - על העמדת הערך של לימוד תורה כנגד דרך ארץ של "ואספת דגנך". נראה שר' שמעון בר יוחאי מכיר כעת במנעד אפשרויות של שילוב תורה עם דרך ארץ, ואפשר לחלק את דבריו בגמרא ברכות (ובמקור בספרי) לשניים ולקרוא את הגמרא ברכות באופן מחודש: בחלק הראשון מצביע רשב"י על הסכנה שאדם יתמכר לעבודה ולא ילמד תורה בכלל, אפילו לא שחרית וערבית: "אין לדבר סוף! קוצר בשעת קציר, חורש בשעת חריש, דש בשעת שרב, זורה בשעת הרוח, אימתי אדם למד תורה?" על זה ודאי כולם יכולים להסכים. בחלק השני, הוא מצביע עולם אידיאלי של תורה בלבד, שהוא עצמו מסכים כעת שזה רק ליחיד סגולה. שניהם, דרישת המינימום, והעולם האידיאלי, מבוססים על אותו פסוק: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה". ראה דברינו [בני שמעון בר יוחאי - בין המערה לטבריה](#) בל"ג בעומר.

³³ נראה לנו שגם מקור זה יכול לשמש חיזוק לדעה שרבי שמעון בר יוחאי שינה טעמו, או לפחות כך חשבו האמוראים שאומרים דבריה בשמו. זו אמנם אמירה מאד אליטיסטית המצטרפת לאמירה קודמת שם: "יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין מיום שנבראתי עד עתה, ואילמלי אליעזר בני עמי - מיום שנברא העולם ועד עכשיו", אך אנו מציעים לראות בה הודאה של ר' שמעון בר יוחאי שהוא מבין כעת ששיטתו היא ליחיד סגולה בלבד (ואינו מהסס לומר שהוא אחד מהם...). שים לב לחזרה לשונית מדויקת על דבריו לאלעזר בנו, ביציאתם השנייה: "די לעולם אני ואתה". לכך ניתן לדעתנו לחבר גם את מדרש מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה ב, שמחזיר אותנו לגמרא מנחות לעיל: "ר' יהושע אומר: שנה אדם שתי הלכות בשחרית ושתיים בערבית ועוסק במלאכתו כל היום מעלין עליו כאלו קיים כל התורה כולה. מכאן היה ר' שמעון בר יוחאי אומר לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן. הא כיצד? היה יושב ודורש ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן היה לובש ומתכסה, הא לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן ושניים להם אוכלי תרומה". בתקופת המדבר בעת שירד מן - כל עם ישראל יישב וילמד תורה, וכך אולי גם עתיד לבוא. ראה דברינו [טעם המן](#) בפרשת בשלח. בתווך, בחיים רגילים, רק יחיד סגולה. וכל השאר, מקיימים "והגית בו יומם ולילה" כל אחד כיכולתו. ואנו הרי יודעים שתלמידי חכמים רבים היו בעלי אומנויות ואף יצאו לחפש פרנסתם מעבר לים ולא נאריך בזה כאן. וראה עוד זאת מצאנו בשיר השירים רבה (ה יג, מהדורת דונסקי) שר' שמעון בר יוחאי היה סוחר תבואה ונראה ששם זה דווקא לפני הסיפור על המערה וצ"ע.

³⁴ לא מצאנו (אינה ראייה) את מחלוקת ר' שמעון בר יוחאי ור' ישמעאל בירושלמי, למרות שהיא בספרי שהוא מדרש ארץ ישראל, אך מצאנו התייחסות לנושא המלאכה והאמנות על בסיס הפסוק "ובחרת בחיים". דרשה זו אגב, נמצאת רק בירושלמי ולא בבבלי ונראה כאילו כל תלמוד הולך בדרכו. וכאן, בירושלמי, מובאת רק שיטת ר' ישמעאל! הדיון כאן הוא בלימוד יוונית, שהוא, כפי שעולה מפסוקו של ר' אבהו (רבה של קיסריה) בהמשך הסוגיה שם, צורך למלאכות ואומנויות רבות בזמנם ולפיכך הוא מתיר ללמוד יוונית. ראה הסוגיה שם וכן במקבילה בירושלמי פאה פרק א הלכה א ושם גם סוגיה סמוכה העוסקת בצדקה וגמילות חסדים וכמה מותר לאדם לבזבז לצדקה. ואם אין אומנות והכנסה כספית, צדקה וגמילות חסדים מניין?

³⁵ שתי פרשות ראשונות של קריאת שמע. פרשה שלישית, פרשת ציצית, שעיקרה בא להזכיר את יציאת מצרים התוספה מאוחר יותר ויש על כך דיון בגמרא. ראה דברינו [פרשת בלעם](#).

לבבכם ואחרי עיניכם" ... "לא תגנוב" – "ואספת דגנך" ולא דגנו של חברך ... "לא תענה ברעך עד שקר" – "אני ה' אלהיכם ... אמת". "לא תחמוד" – "וכתבתם על מזוזות ביתך", ביתך ולא בית חברך.³⁶

תלמוד ירושלמי מסכת פסחים פרק ד הלכה א

... אינו בדין שתהא עסוק במלאכתך וקרבתך קרב ... אמר רב יונה: אילין תמידין קרבנותיהן של כל ישראל אינן. אם יהיו כל ישראל עולין לירושלם, לית כתיב אלא: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך". אם יהיו כל ישראל יושבין ובטילין והכתיב: ואספת דגנך - מי אוסף להן את הדגן? אלא שהתקינו הנביאים הראשונים עשרים וארבע משמרות. על כל משמר ומשמר היה עומד בירושלים של כהנים ושל לויים ושל ישראלים.³⁷

תלמוד ירושלמי ברכות פרק ה הלכה א

חסידיים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה ושוהין שעה אחת תפילתן. אימתי עוסקין בתורה? אימתי עוסקין במלאכתן? אמר רבי יצחק בי רבי אלעזר: על ידי שהיו חסידיים היתה ברכה ניתנת בתורתן וברכה ניתנת במלאכתן.³⁸

קהלת רבה פרשה ט סימן ט

"ראה חיים עם אשה אשר אהבת" (קהלת ט ט), אמר רבי משום עדה קדושה: קנה לך אומנות עם התורה. מה טעמא? "ראה חיים עם האשה אשר אהבת".³⁹ ולמה הוא קורא אותן עדה קדושה? ששם היו: רבי יוסי בן משולם, ורבי שמעון בן מנסיא שהיו משלשין היום: שליש לתורה, שליש לתפילה, שליש למלאכה. ויש אומרים:

³⁶ כבר הארכנו לדון במדרש זה בדברינו [עשרת הדברות בסידור](#) בפרשת יתרו. מה שחשוב לענייננו כאן הוא הקטע: "לא תגנוב – ואספת דגנך ולא דגנו של חברך". המשלים לאיסור לא תגנוב (לא תעשה) הוא ואספת דגנך (קום ועשה). אם אדם רוצה להימנע מגניבה, עליו לעסוק במלאכה ולפרנס את עצמו. ראה מסכת אבות פרק ב משנה ב: "רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון". ופירוש ר' עובדיה מברטנורא שם: "ואם תאמר יהא עמל בתורה תמיד ויגיעתה תהא משכחת עון, ומה צורך למלאכה? לכך הוזקק לומר וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, לפי שאי אפשר לו בלא מזונות, ומלסטם את הבריות ומשכח תלמודו". וכן מסכת קידושין פרק א משנה י: "כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא, שנאמר (קהלת ד') והחוט המשולש לא במהרה ינתק. וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב". ולהלכה נפסק בשולחן ערוך אורח חיים, סוף הלכות השחר, סימן קנו סעיף א: "אח"כ ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבירו על דעת קונו; ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר אלא עראי, ותורתו קבע, וזה וזה יתקיים בידו; וישא ויתן באמונה; ויזהר מלהזכיר שם שמים לבטלה וכו'". שים לב לסימן – קנו!

³⁷ מעיקר הדין אדם שמקריב קרבן צריך להיות נוכח בשעת הקרבת הקרבן ואסור במלאכה. אם כך, יצטרכו לכאורה כל ישראל לעסוק במלאכה שהרי שני קרבנות התמיד שהיו קרבים בבית המקדש בשחרית ובין הערבים הם קרבנות ציבור עבור עם ישראל כולו (ואיחוד זמן הקרבת תמיד של שחר ושל בין הערביים נותן את היום כולו, שזה עד שעה שישית וזה משעה שישית ואילך, טורי אבן מסכת מגילה כב ע"ב). והתורה אמרה: ואספת דגנך, משמע אדם צריך לעבוד! לפיכך התקינו נביאים הראשונים את המעמדות, היינו חלוקת הארץ לעשרים וארבעה אזורים שהם כנגד עשרים וארבעה משמרות הכהונה והלוויה ומשם גם באו אנשי המעמד, היינו ישראלים שמייצגים את כלל הציבור של אותו אזור או מקום, בעבודת בית המקדש. ואנשי המעמד היו חלקם עולים עם אנשי המשמר לירושלים וחלקם מתכנסים לבתי כנסיות שבתחום מושבם, מתפללים וקוראים בתורה. ראה מסכת תענית פרק ד משניות ב-ג. נראה שעניין זה של אנשי מעמד התפתח מאוחר, אחרי החורבן, לרעיון של "עשרה בטלנים", היינו, חבורת לומדים שהיו גם מקיימים מנין קבוע בעיר שניתן לסמוך עליו. נראה שעיקר החידוש של הירושלמי כאן הוא העתקת כל הדיון ממישור היחיד למישור הציבור. וברמה זו, גם ר' שמעון בר יוחאי מוכן להבחין בין רוב הציבור ובין יחידי סגולה. אך ברגע שדנים בציבור ולא ביחיד, הכל משתנה והכל נעשה פשוט יותר. וגם ר' ישמעאל אולי יודה לרשב"י. כציבור, וכאשר כל ישראל אכן ערבים זה בזה, אפשר בהחלט לקיים "ואספת דגנך" וגם "לא ימוש ספר התורה הזה מפניך יומם ולילה". הציבור הרחב מאזן בעצמו בין לימוד תורה ויגיעה מעמל כפיו, ובה בעת מאפשר ליחיד סגולה לקיים את הציווי ליהושע: "לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה" במלואו. זו, כך נראית לנו, שיטת הירושלמי שגידולו בארץ ישראל.

³⁸ אם אנחנו בירושלמי, נפנה מעט לצדדים ונכניס גורם נוסף אשר יוצר משולש: תפילה, תורה, מלאכה. עם שני קודקודים: תורה ומלאכה לא הסתדרנו, מה נעשה עם הקודקוד השלישי: תפילה? ועוד תפילה ראויה שיש לשהות 'שעה אחת' לפניך וגם אחריה! התשובה היא לנהוג במידת החסידות: צניעות עם איזון ומקום לכל דבר. תפילה שיש בה שהות ורגיעה למחשבה נכונה, היא הצלע השלישית שתשכין שלום בין התורה למלאכה וברכה תשרה בשניהם. באספת דגנך ובהגית בו יומם ולילה. זו גדולתם ומידתם של החסידיים הראשונים. ראה שוב שולחן ערוך אורח חיים סימן קנו - סדר משא ומתן, ובו סעיף אחד: "ואח"כ (אחרי תפילת שחרית) ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבירו על דעת קונו. ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר, אלא עראי, ותורתו קבע, וזה וזה יתקיים בידו; וישא ויתן באמונה וכו'".

³⁹ נראה שמקור הקשר בין אשה והצורך בלימוד מקצוע לפרנסה, הוא בדין חובות האב לבנו: "למולו, ולפדותו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, וללמדו אומנות" (מסכת קידושין כט ע"א). ראה דברי חזקיה שם דף ל עמוד ב: "אמר חזקיה, דאמר קרא: ראה חיים עם אשה אשר אהבת. אם אשה ממש היא - כשם שחייב להשיאו אשה, כך חייב ללמדו אומנות. אם תורה היא - כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות". והנושא שווה עיון נוסף (ראה תוספתא קידושין א יא).

שהיו יגעין בתורה בימות החורף, ובמלאכה בימות הקיץ. ר' יצחק בן אלעזר היה קורא לר' יהושע בריה דר' טימי ור' בורקי: עדה קדושה, שהיו משלשין שליש לתורה שליש לתפילה שליש למלאכה.⁴⁰

חתם סופר מסכת סוכה דף לו עמוד א'⁴¹

נראה לעניות דעתי, רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא "ואספת דגנך" אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום יישוב א"י ולהוציא פירותיה הקדושים. ועל זה צייתה התורה "ואספת דגנך" ובעז זורה גורן השעורים הלילה משום מצוה. וכאילו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, הכי נמי לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה?⁴² ואפשר אפילו שארי אומניות שיש בהם ישוב העולם, הכל בכלל מצוה. אבל כשאנו מפוזרים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה ר' ישמעאל לרשב"י. ועל זה אנו סומכים על ר' נהוראי במתניתין סוף קידושין: מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד בני אלא תורה - היינו בחו"ל וכנ"ל. והיינו דמחדש רבא באתרוג הכושי אפילו אינו נדמה אלא כושי ממש, דהיינו רשב"י וחבריו האמיתיים, מכל מקום: הא לך והא להו - לבני בבל כשר ולבני א"י פסול דבעינן יישוב א"י ע"י ישראל.⁴³

מסכת קידושין פרק ד משנה יד (חותמת המסכת)

... רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות. שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות, אלא הכל לפי זכותו ... רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה וקרן קיימת לעולם הבא. ושאר כל אומנות אינן כן. כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב. אבל התורה אינה כן אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו בנערותו וכו'.⁴⁴

⁴⁰ מדרש זה הוא הרחבה ופיתוח של דרשת הירושלמי לעיל תוך שימוש במטבע הלשון "עדה קדושה", שגם הוא אגב מקורו בירושלמי מעשר שני פרק ב הלכה ד, ראה שם. השילוב כאן לכאורה מדוד: שליש לכל עיסוק, אבל נראה שאין כאן מדידה חישובית מדויקת, אלא קביעה ערכית שלפנינו משולש בעל שלושה קדוקים שכל אחד חשוב וחשוב מכולם השילוב ביניהם. כאן זה שילוב אישי או נאמר בחבורה של יחידים. השילוב המתבקש יותר הוא שילוב רוחבי של כלל החברה. נראה שיש לכך הוכחה פשוטה ממקום קצת לא צפוי. ראה מסכת מגילה פרק א משנה ג: "איזו היא עיר גדולה - כל שיש בה עשרה בטלנים". ראה פירוש המשנה לרמב"ם שם: "עשרה בטלנים, הוא שיהא בבית הכנסת עשרה אנשים שאין להם מלאכה אלא צרכי הצבור והקריאה בתורה והשקידה על בית הכנסת". זה כוחו של ציבור. שם צריך להימצא הפתרון האמתי של שילוב תורה עם דרך ארץ.

⁴¹ נחזור למחלוקת ר' ישמעאל ור' שמעון בר יוחאי בה פתחנו ונחתנו בדברי החתם סופר על גמרא זו.

⁴² הדגש הוא שלנו.

⁴³ כבר ציטטו רבים וטובים דברים מיוחדים אלה של החתם סופר שבכמהתו לציון "מתחבר" אולי אפילו יותר לירושלמי שהבאנו מאשר לבבלי. ראה ציטוט דבריו למשל בשו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן מח הדין בעלייה ובהתיישובות בארץ לאחר קום המדינה. משל האתרוג הכושי מקורו בדברי הפלא"ה (פנחס הלוי איש הורביץ, רבו של החתם סופר), על אלה המתחזים כרשב"י, אנשים שמקדישים חייהם לתורה ואינם בדרגת רשב"י וחבריו, ולא נתעב על דימוי זה כאן. לעניינינו, החתם סופר, שהיה בתקופה מסוימת "ציוני" גדול, בדרכו כמובן, מנסה להעמיד את מחלוקת ר' ישמעאל ור' שמעון בר יוחאי בהבדל בין ארץ ישראל וחול"ל. ובהפוך ממה שהורגלנו לחשוב. ר' ישמעאל מדבר על ארץ ישראל, בה נצטוונו לחיות ולדור ולקיים את כל המצוות, בכללן "ואספת דגנך" שהיא מצווה קיומית מרכזית ודוחה, במידה הנחוצה, את לימוד התורה, בדיוק כפי שתפילה והנחת תפילין דוחים! ראה דברי רש"י על הפסוק ושמתם דברי אלה, דברים יא יח. שיטת רשב"י מתאימה ביסודה לחוץ לארץ, שם אולי גם ר' ישמעאל מודה, שם אין שום אידיאל לפתח ולהעשיר את כלכלת הארץ בה אנו גרים ותושבים, שם אין לנו אלא להקדיש את כל חיינו לתורה. באופן דומה מסביר החתם סופר את דברי רבי נהוראי בסוף מסכת קידושין: "מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה", שדברים אלה הם בשיטת רבי שמעון בר יוחאי ור' ישמעאל יחלוק גם על רבי נהוראי. או שבעצם גם כאן אין מחלוקת. רשב"י ור' נהוראי מיירי כשאנו מפוזרים בין האומות ויש בהם אומנים רבים ולא צריך לנו". אבל "בזמן שישראל שרויים על אדמתם, מצווה לאסוף דגנך ... משום מצוות יישוב ארץ ישראל. ולא לבד עבודת הקרקע, אלא לימוד כל האומניות משום יישוב וכבוד ארץ ישראל. שלא יאמרו לא נמצא בכל ארץ ישראל סנדלר ובנאי וכדומה ויביאום מארצות רחוקים". (ציטוט מספר תורת ארץ ישראל במשנת החתם סופר, ליקט יעקב וייס, ירושלים תשנ"ב).

⁴⁴ פירוש חתם סופר מחזיר אותנו למשנה מפורשת שאולי איתה היינו צריכים לפתוח. שיטת רבי מאיר ברורה והרי הוא עצמו התפרנס מבלירות וכתובת ספרים. ראה עירובין יג א, סוטה כ א. אבל מה מציע רבי נהוראי? ממה יתפרנס האדם? יפול על כתפי הציבור? כבר ראינו את הצעתו של החתם סופר לעיל. ראה גם את פירוש מהרש"א על הדין בגמרא קידושין פב ע"א: "ור' נהוראי דקאמר נמי לקמן: מניח אני כל אומנות שבעולם כו' אלא תורה, ודאי דלא פליג וצריך כל אדם ללמוד אומנות. אלא דהכי קאמר: מניח אני הקביעות של כל האומנות ואני מלמדו תורה בקבע ואומנות עראי ... וזה וזה נתקיים בידו כהך דחסידיה הראשונים בברכות". ראה גם התייחסות למשנה זו בקובץ שעורים של ר' אלחנן וסרמן, חלק ב סימן מז: " ... ולומד חכמה חיצונית לשם אומנות כדי להתפרנס ממנה, אין שום איסור בזה, ולימוד אומנות כדי להתפרנס היא מצוה, ומה"ט פוסקין בשבת על התינוק ללמדו אומנות, דהוי בכלל חפצי שמים, דחייב אדם ללמד את בנו אומנות ... אבל אם רואה אדם בבנו שנפשו חשקה בתורה והוא מוכשר להיות גדול בתורה, בזה אמר ר' נהוראי מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, ולא חלק ר' נהוראי אהא דחייב אדם ללמד בנו אומנות. ואי אפשר לומר בדת ר' נהוראי ששום אדם לא יתעסק באומנות רק בתורה לבדה, כי הוא דבר שא"א קודם ביאת המשיח, וקרא כתיב ואספת דגנך הנהג בהן מדת דרך ארץ". נראה שדיון במשנה זו מזיק עיון נוסף וכבר גלשנו הרבה.

פירוש חזקוני על הפסוק

"ואספת דגנך" – לפי שנאמר: "והגית בו יומם ולילה", שומע אני כמשמעו! לכך נאמר: "ואספת דגנך" – יש לך רשות להתעסק במלאכתך.⁴⁵

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: פתרון (חלקי) לחידה שבהערה 1. בדרשה ס"ח מסביר תורת המנחה בעצמו, מה הן שבע המצוות שבפרשה השנייה של קריאת שמע: "והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו', היא פרשה שניה של קריאת שמע, ודרוש אותה ותמצא בה אזהרה על השמיעה ועל העבודה ועל השכר בעולם הזה ואזהרה שלא יפתה לבבם ויסורו מאחרי השם יתברך ואם יסירו יאבדו מהרה מעל הארץ הטובה". (אנחנו ספרנו בדבריו ומצאנו רק שש ולא שבע). ועדיין נשאר החלק השני של החידה: מה עם שבע המצוות של הפרשה השלישית?

⁴⁵ פרשני המקרא לא ראו מקום להתעכב על הפסוק שלנו, רש"י מפרש בפשטות בעקבות הספרי: "ואספת דגנך - אתה תאספנו אל הבית ולא אויבך". וחזקוני (חזקיה בן מנוח, מבעלי התוספות, המאה ה-13, צרפת), שבד"כ הולך בעקבות רש"י, נראה שמפרש את המקרא בהשפעת הגמרא בברכות ובמנחות הנ"ל, במעין פשרה בין הדעות שם. האידיאל הוא "והגית בו יומם ולילה", אלא שיש לנו רשות לעסוק גם במלאכה לצורך פרנסתנו. רשות, לא זכות מחד גיסא ולא חובה או חסרון מאידך גיסא. אולי הכל תלוי באיזון רמת חיים האדם שואף לחיות ומה האיזון של כל אחד בין חיי חומר ורווחה ובין חיי רוח ותורה. אותה הרשות הנתונה בידי כל אחד ואחד בכל דבר שהוא מחליט לעשות: "הכל צפוי והרשות נתונה".